

Introducere în studiul Vechiului Testament

Cărțile profetice și poetice

editor SILVIU TATU

Cuprins

Cuvânt-înainte	9
Abrevieri	11
Transcriere fonetică	25
Abrevierea titlurilor de cărți biblice	26
Cărțile profetice	
Isaia (<i>Bálint Károly Zabán</i>)	27
Ieremia (<i>Silviu Tatu</i>)	68
Ezechiel (<i>W. Creighton Marlowe</i>)	107
Daniel (<i>Daniel Gherman</i>)	133
Osea (<i>Tchavdar S. Hadjiev</i>)	155
Ioel (<i>Bálint Károly Zabán</i>)	171
Amos (<i>Amos Winarto Oei</i>)	211
Obadia (<i>Tchavdar S. Hadjiev</i>)	223
Iona (<i>Silviu Tatu</i>)	231
Mica (<i>Silviu Tatu</i>)	267
Naum (<i>Bálint Károly Zabán</i>)	289
Habacuc (<i>Bálint Károly Zabán</i>)	317
Țefania (<i>Tchavdar S. Hadjiev</i>)	349
Hagai (<i>Gelu Păcurar</i>)	363
Zaharia (<i>Gelu Păcurar</i>)	379
Maleahi (<i>Gelu Păcurar</i>)	401
Cărțile poetice	
Iov (<i>Gheorghe Șchiopu-Constantin</i>)	419
Psalmii (<i>Gelu Păcurar</i>)	445
Proverbe (<i>Silviu Tatu</i>)	475
Eclesiastul (<i>Cristian Rata</i>)	513
Cântarea-cântărilor (<i>Gelu Păcurar</i>)	549
Plângeri (<i>Gelu Păcurar</i>)	567

Lista hărților și tabelelor

Expansiunea Imperiului Asirian din cca 850–650 î.H.	68
Imperiul Babilonian	105
Partenerii comerciali ai Tirului	131
Imperiul Persan	154
Profeții împotriva popoarelor	221
Locurile natale ale profeților israeliți	265
Tabel sinoptic al profeților canonici	418

Cuvânt-înainte

La trei ani de la publicarea primului volum am bucuria să vă prezint cel de-al doilea volum al *Introducerii în studiul Vechiului Testament*, aici capitolele corespunzătoare cărților profetice și poetice. În pregătirea volumului 2 am ținut cont de câțiva parametri care au caracterizat și primul volum. Colectivul internațional care a contribuit la realizarea celor 22 de capitole ale volumului curent aduce împreună resurse contemporane din tot spectrul creștin și investighează atât istoria cercetării timpurii cât și a celei recente. Aceeași insatisfacție resimțită la realizarea primului volum ne-a încercat și la producerea celui de-al doilea: anumiți autori români evanghelici pe care i-am dorit în echipa editorială nu au fost disponibili. Structura capitolelor s-a păstrat aceeași: (1) **Istoria interpretării** trece în revistă contribuțiile antice, medievale, moderne și contemporane pe marginea cărții respective; **Autorul și data scrierii** aduce în discuție teoriile privitoare la paternitatea și datarea cărții; **Fundalul istoric** prezintă elementele de context istoric regăsite și în cartea biblică cercetată; **Analiza literară** survolează diferite aspecte ale trăsăturilor literare (genuri literare, structuri literare, conținut, schița cărții); **Relația cu literatura extra-biblică** investighează conexiunile dintre cartea biblică investigată și alte lucrări similare din Orientul Apropiat antic; **Mesajul teologic** rezumă temele teologice majore abordate în carte; **Relația cu alte cărți canonice (inclusiv Noul Testament)** rezumă referințele existente în alte cărți canonice la cartea biblică investigată (citări, aluzii și interpretări); **Bibliografia** inventariază lucrările antice (sursele), lucrările moderne și contemporane (comentarii, introduceri, monografii), dar și articolele de specialitate relevante folosite în redactarea articolului introductiv. Editorul a permis o minimă libertate autorilor în maniera în care au abordat aceste secțiuni. Câteva hărți auxiliare au fost adăugate și de această dată pentru a înlesni vizualizarea unor detalii geografice de referință din scrierile profeților. Lista de abrevieri și de sigle este chiar mai lungă decât cea din primul volum. Am inclus și un tabel cu transcrierea consoanelor și vocalelor masoretice cu care sunt redată cuvintele ebraice.

Spre deosebire de primul volum, am optat să nu mai includem capitole de sinteză, cu speranța că temele vor fi atinse de publicațiile viitoare aflate în pregătire de editura Casa Cărții, mai ales dicționarul tematic alcătuit dintr-o selecție de articole din seria *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch* (2002), *Historical Books* (2005), *Wisdom, Poetry and Writings* (2008), *Prophets* (2012), publicată de IVP Academic.

În timpul scurs de la apariția primului volum, profesorul Ioan Chirilă de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca a preluat ideea noastră și a realizat o lucrare similară (*Introducere în Vechiul Testament*, București: Basilica, 2018) cu ajutorul unui colectiv de teologi ortodocși români (D. Abrudan, M. Basarab, C. Oancea, R. Onișor, P. Semen). De asemenea, Alexandru Mihăilă a publicat o „scurtă introducere ortodoxă în Vechiul Testament” (*În multe rânduri și în multe chipuri*, Iași: Doxologia, 2017). Din păcate, nu am putut ține

cont de aceste lucrări, deoarece, în momentul apariției lor, contribuțiile autorilor noștri erau încheiate.

Mulțumesc încă o dată atât fundației Langham Literature care a susținut procesul de pregătire a manuscrisului, cât și editurii Casa Cărții care a preluat proiectul și l-a dus până la capăt. După ce primul volum a beneficiat de o călduroasă recepție nu numai în spațiul academic, nădăjduiesc că al doilea volum se va bucura de cel puțin la fel de multă atenție și va servi cu mult folos pentru educarea teologică a credincioșilor.

Silviu Tatu

Isaia

BÁLINT KÁROLY ZABÁN

Istoria interpretării

Isaia în Haggada

Cu mult timp în urmă, persoana lui Isaia și cartea cu același nume s-au bucurat de o mare popularitate în iudaism. Deși în vremurile moderne textul cărții a constituit principalul obiect al cercetării și evaluării, în Antichitate persoana autorului a suscitât la fel de mult interes. Este deci lesne de înțeles motivul pentru care tradiția din sânul iudaismului a fost interesată de diversele relatări și detalii care completează și explică informațiile biblice privitoare la profetul Isaia. Aici sunt rezumate informațiile selectate de Halevy (2007, 73).

După midrașul târziu *Pirquei de-R. Eliezer*¹, tatăl lui Isaia ar fi fost și el profet: „când se menționează numele tatălui unui profet, înseamnă că și tatăl acestuia a fost profet” (*Pirquei de-R. Eliezer* 118; Lev. R. 6, 6). Isaia provenea din Ierusalim deoarece „atunci când nu se precizează localitatea de origine a unui profet, înseamnă că el provenea din Ierusalim” (Lam. R., poemul 24). Amoș și Amația, regele lui Iuda, ar fi fost frați: „întrucât Isaia a fost nepotul regelui, el obișnuia să îl sancționeze pe Israel” (*Pesikta de-Rab Kahana* 117). Profetul Isaia a anunțat judecata lui Dumnezeu încă de la începutul slujirii sale. Imediat după chemarea sa (Is. 6:8), Dumnezeu i-ar fi spus: „Isaia, copiii Mei sunt încăpățânați și răzvrățiți! Ești gata să fii bătut și batjocorit de ei?” (*Pesikta de-Rab Kahana* 125). Mistuit de cele auzite, el ar fi spus: „Eu sunt un om cu buze necurate și locuiesc în mijlocul unui popor cu buze necurate” (Is. 6:5). Atunci Domnul i-ar fi răspuns: „Ți se permite să spui: «Sunt un om cu buze necurate», din moment ce ești responsabil de viața ta, dar ești tu responsabil și de copiii Mei de îi consideri un popor cu buze necurate?”. S-ar părea că Isaia a fost muștrat de îndată, textul din Isaia 6:6–7 fiind interpretat ca o pedeapsă aplicată gurii sale pentru că a păcătuit (*Pesikta Rabbati* 33, 150): „Nu defăima un slujitor la stăpânul său” (Prov. 30:10).

Cu ocazia asedierii Ierusalimului de către Sennacherib, Șebna și tovarășii săi au intenționat să accepte propunerea de pace, dar „Regele Ezechia, care se temea ca nu cumva Cel Sfânt, binecuvântat fie-I Numele, să fie de partea majorității, a fost informat de Isaia: «Există o conspirație a unor oameni răi, iar conspirația oamenilor răi trebuie ignorată» (Sanh. 26 a; cf. Is. 8:12)”. Când regele Ezechia s-a îmbolnăvit și Isaia a profetizat că va muri (2 Regi 20:1) pentru că nu a ascultat de porunca de a aduce pe lume copii, el a îndrăznit să se apere

¹ *Pirquei de-R. Eliezer* ([Eng.] 1916; ed. a 2-a, 1965).

explicând că i s-ar fi prezis că urma să dea naștere unui fiu imoral. Drept urmare, Isaia i-ar fi sugerat să se căsătorească cu fiica sa, în speranța nașterii unui fiu vrednic. Chiar și așa, el a dat naștere unui fiu imoral (T. ier., Sanh. 10, 2, 28 b-c). Cu privire la fiul său imoral, Manase, este scris că „a umplut Ierusalimul [cu sânge] de la un capăt la celălalt” (2 Regi 21:16).

Halevy mai constată că, deși Scripturile nu dau detalii despre victimele regelui Manase și logica din spatele vărsării de sânge întreprinse de el, Josephus relatează următoarele (*Antichități* 10, 38): „Manase i-a ucis pe toți oamenii drepti dintre evrei, nu i-a scutit nici pe profeți, zilnic dând pe cineva la moarte”. Cu toate acestea, câțiva haggadiști au apreciat că regele Manase se făcea vinovat de homicid doar față de profetul Isaia (T. ier., Sanh. 10, 2, 28c). După *Haggada*, regele Manase l-ar fi denunțat pe Isaia ca fals profet. Realizând că, indiferent ce ar fi spus în apărarea sa, nu ar fi fost acceptat, Isaia a rămas tăcut, atât pentru a-i disculpa pe regele Manase și pe poporul său de vina de a fi ucis cu premeditare un profet, dar și pentru a preveni fierberea sângelui său așa cum s-a întâmplat cu profetul Zaharia. Reticența profetului a fost interpretată ca recunoașterea vinovăției și a fost condamnat la moarte. Cu toate acestea, când s-a apropiat ceasul execuției sale, a rostit *Numele inefabil*, și a fost înghițit de un cedru. Copacul a fost tăiat cu ferestrăul, dar acesta nu a avut niciun efect asupra trupului lui Isaia, care a devenit ca un stâlp de marmură. Doar gura lui a fost supusă nimicirii, din cauza afirmațiilor sale: „«Locuiesc în mijlocul unui popor cu buze necurate.” Drept urmare, când ferestrăul a ajuns la gura lui, el a murit»” (Yev. 49 b).

Perioada patristică

În creștinismul timpuriu, cartea Isaia a fost considerată a cincea evanghelie (Lim 2012, 384). Episcopul Ambrozie, venerabilul orator și maestrul spiritual al lui Augustin, îi recomanda lui Augustin, care căuta adevărul, pe atunci fiind profesor de retorică la curtea imperială de la Milano, să citească Isaia (*Confesiuni* IX, 5, 13). Totuși, Augustin a renunțat să o citească, pe motiv că nu a reușit să înțeleagă primele capitole.

Părinții Bisericii privesc în general Isaia aproape pe picior de egalitate cu cei patru evangheliști când anunță vestea bună despre Isus. *Par excellence*, Ieronim nutrea convingerea că Isaia încapsula toate misterele sacre despre Isus. El a mers până acolo încât a declarat: „Afirm că Isaia nu este doar un profet, ci și un evanghelist și un apostol. Isaia a vorbit atât despre sine, cât și despre ceilalți evangheliști în acest fel” (Lim 2012, 384). Pasajele din Isaia prefigurau evenimentele din viața lui Isus într-o manieră în care Isidor de Sevilla, un scriitor al Evului Mediu timpuriu, a decis să relateze întreaga narațiune a Evangheliei prin cuvintele lui Isaia.

Cartea Isaia este cartea cel mai frecvent citată din VT în literatura patristică. Primii Părinți ai Bisericii, precum Iustin Martirul sau Clement Romanul, considerau VT drept Sfintele Scripturi ale Bisericii creștine. Din moment ce acești Părinți timpurii ai Bisericii sunt în apropierea autorilor NT, se înțelege motivul pentru care Clement Romanul, atunci când folosește adesea expresiile *Scriptură* sau *este scris*, citează mai frecvent texte din VT, decât cuvintele lui Isus. Părinții Bisericii au perceput aceste cărți nu doar ca pe niște documente din trecut, ci mai degrabă ca mărturii dinamice continuate cu evenimente contemporane detaliate. Faptul că autorii NT au citat Isaia atât de frecvent, i-a influențat și pe Părinții Bisericii. De aceea, Isaia a devenit cel mai apreciat și citat profet. La început, Isaia,

ca a cincea evanghelie, le-a precedat pe celelalte patru. Totuși, pe măsură ce evangheliile, epistolele pauline și alte scrieri apostolice au devenit parte a canonului creștin, cartea Isaia, alături de alte cărți ale VT, a ajuns să fie considerată Scriptură nu doar de către evrei, ci și de către creștini. Drept urmare, unitatea Bibliei a devenit un articol de credință, iar exegeza și hermeneutica patristică oglindesc acest nou angajament doctrinal. Interpretarea patristică a Scripturilor a fost determinată, în general, de două principii. Primul dintre ele este acela că Biblia este o singură carte integrată și astfel pasajele biblice au ajuns să fie interpretate unele în lumina celorlalte. NT și revelația deplină a lui Dumnezeu prin Isus Cristos funcționau ca lentila prin care era interpretat VT. Al doilea principiu este acela că textele VT încorporau două niveluri de semnificație, cel literal sau istoric și cel spiritual, mai adânc (Lim 2012, 384).

Părinții Bisericii considerau că sensul literal al Scripturii este la fel de mult parte a Scripturilor în aceeași măsură cu sensul spiritual. Cu toate acestea, pe măsură ce Părinții Bisericii se angajau tot mai mult în polemici cu diverse perspective evreiești, sensul literal al Scripturilor era corelat cu convingerile evreilor. Spre deosebire de acesta, sensul spiritual evidenția credința creștină (Lim 2012, 384). Una dintre cele mai importante ținte ale primilor creștini a fost aceea de a dovedi și afirma că ei erau succesorii VT. În acest proces, a sublinia relevanța și preeminența sensului spiritual al Scripturilor a devenit preocuparea de căpătâi în exegeza și hermeneutica patristică. Faptul că Isaia a fost atât de importantă pentru primii creștini poate fi explicat prin faptul că această carte s-a bucurat de o reputație aparte în iudaismul antic. De aceea, interpretarea lui Isaia a ocupat un loc important în discuțiile dintre primii creștini și iudeii contemporani lor. Iustin Martirul, în renumita sa lucrare *Dialog cu iudeul Trifon*, citează mai multe pasaje din Isaia decât din orice alt text biblic, inclusiv Psalmii și evangheliile. El înțelege sentințele pronunțate împotriva Israelului antic drept muștrări adresate evreilor din zilele sale pentru respingerea lui Cristos. Drept urmare, Lim explică faptul că ceea ce diferențiază exegeza creștină de cea evreiască nu este o anumită metodă hermeneutică, ci un eveniment hermeneutic (Lim 2012, 385). Deși comentariul lui Lim este util, afirmând că acest eveniment hermeneutic evocă distincția dintre abordările relevante ale Scripturilor VT, este dificil a nega faptul că investigarea sensului spiritual, mai adânc, al textelor ar trebui considerată o metodă hermeneutică deviantă.

În timp ce primii creștini au considerat că Isaia s-a împlinit în viața lui Isus și în slujirea Bisericii, aderenții iudaismului au înțeles această carte profetică drept o aluzie la restabilirea regatului evreiesc în Țara Sfântă. Cu alte cuvinte, interpretarea capitolului 23 din Isaia susține această variație între metodele hermeneutice folosite. Van der Kooij constată că exegeza patristică a apreciat că profeția din textul acesta s-ar fi împlinit în două perioade istorice: prima în sec. VI î.H. (Is. 23:1–14), iar a doua, în epoca Bisericii (Is. 23:18). Cu toate acestea, versiunea LXX a lui Isaia explică faptul că 23:1–14 s-a împlinit în vremea traducătorului, iar 23:15–18 urma să se împlinească.

Părinții Bisericii, cu excepția lui Ieronim, au fost familiarizați cu Isaia în limba greacă. În vremea în care Ieronim a încercat să recupereze textul ebraic, Biserica citea deja Biblia în greacă de patru sute de ani. Asta înseamnă că Biserica pierduse cunoașterea limbii ebraice, textul ebraic al cărții Isaia sau oricare dintre tradițiile exegetice majore care se bazau pe textul ebraic. Atât Origen, cât și Ieronim erau conștienți de faptul că textul ebraic

al lui Isaia 7:14 folosea termenul *'almā^h*, care înseamnă femeie tânără, în timp ce LXX îl redă prin *parthenos*, care înseamnă *fecioară*. În consecință, Origen a declarat astfel: „Dacă un evreu ar explica de o manieră ingenioasă că nu ar scrie: «Iată, fecioara», ci «Iată, femeia tânără», ar trebui să-i răspundem că termenul *'almā^h* apare și, cum și ei recunosc, în Deuteronom cu referire la o fecioară” (Cels. 132, 168–172) (Lim 2012, 385).

După cum se spune, Origen s-a bazat pe informații din auzite când a afirmat că, în Deut. 22:23–26, se folosește termenul *'almā^h*. În mod interesant, Ieronim nu a adoptat referința eronată a lui Origen, ci a făcut aluzie la Gen. 24:23, acolo unde termenul *'almā^h* se referă la Rebeca. Ieronim explică în mod competent termenul în discuție și confirmă faptul că textul vorbește despre o *fecioară*. Spre deosebire de Ieronim, Chiril, deși cunoștea lucrările lui Ieronim, a trecut într-un totul cu vederea modul în care Ieronim a tratat textul ebraic și presupune faptul că textul grecesc este normativ. Mai mult, Teodoret ignoră revizuirile versiunii grecești a VT realizate de Aquila, Theodotion și Symmachus, preferând varianta septuagintală a lui Isaia, întrucât revizuirile redau termenul *'almā^h* ca *femeie tânără*, și nu ca *fecioară*. Este notabil faptul că Isaia din LXX a fost tradusă înainte de întruparea lui Cristos și este mai precisă decât revizuirile lui Aquila, Theodotion și Symmachus. Autorii acestor revizuiuri au posedat atât mijloacele (au trăit și au lucrat în perioada de după Isus), cât și motivația pentru a altera traducerea (nu erau creștini) (Lim 2012, 385).

Cu privire la forma comentariului practică de Părinții Bisericii asupra textelor biblice, Lim face referire la lucrarea lui J.D. Cassel, care confirmă faptul că Părinții se foloseau în exegeza textelor biblice de metodele dobândite în educația lor clasicistă. Sistemul de educație greco-romană își propunea să formeze abilități de lectură în greacă și latină, elemente fundamentale de gramatică pentru înțelegerea textelor și implicațiilor lor etice, dar și tehnici de critică textuală pentru lectura textelor deteriorate. Cassel consideră că abilitățile dobândite în privința analizei gramaticale a textelor i-a prejudiciat cel mai mult pe autorii patristici. Motivul pentru această situație a constat în faptul că manualele folosite în educația lor au păstrat forma comentariilor, avansând prin text cuvânt cu cuvânt și rând cu rând. Origen a avut și el parte de o educație clasicistă consistentă, fapt ce îl poate situa printre primii creștini care au folosit aceste principii în studiul Scripturilor. Analiza Scripturilor după formatul clasic al comentariului, așa cum este schițat în lucrările lui Origen, a fost preluată apoi de alți exegeți. Drept urmare, aceasta a devenit una dintre formele predilecte ale cercetării creștine, fapt dovedit de comentariile la Isaia ale lui Ioan Hrisostom, Eusebiu al Cezareei, Ieronim, Chiril al Alexandriei, Teodoret al Cirului. De exemplu, în comentariul său, Chiril explică tropii, caracteristicile istorice ale textului, etimologii și analogii. Mai mult, el demonstrează convingeri specifice unui clasicist specialist în gramatică, afirmând că interpretarea corectă a textelor necesită înțelegerea referințelor la istorie, geografie, agricultură, filosofie și știință. Totuși, așa cum a observat C. Kanengiesser, educația Părinților Bisericii nu i-a pregătit suficient de bine să își asume examinarea textelor prin exegeză literală. Drept urmare, scrierile lor cuprind exemple de explicații etimologice înflorite, explicații numerologice himerice și inadvertențe de ordin geografic și istoric.

Este evident că, pentru Părinții Bisericii, persoana lui Isus Cristos realiza unitatea Scripturii și funcționa drept cheia de interpretare pentru textele sacre. Ioan 12:41 afirma: „Isaia a spus aceste lucruri când a văzut slava Lui și a vorbit despre El”. În baza acestei

afirmații, Chiril interpretează Isaia 6:1–13 ca o precizare a întrupării și slujirii lui Cristos și a distrugerii Templului din Ierusalim din anul 70 d.H. În plus, el interpreta repetarea întregită a termenului *sfânt* ca arhetip al teologiei trinitariene niceene, iar curățirea prin cărbuni a buzelor lui Isaia ca un simbol al lui Cristos și al teologiei ispășirii. După cum se știe, Isaia 53 a fost întotdeauna înțeles ca o precizare precisă a suferinței lui Isus Cristos. Părinții Bisericii au interpretat chiar și marșul din Edom de o manieră asemănătoare. Astfel, războinicul sângeros și răzpunător din Isaia 63 este înțeles ca o aluzie la *Christus victor* cel înălțat. Isaia a oferit și susținerea necesară pentru a interpreta *pax romana* drept triumful creștinismului asupra iudaismului. Deși TM păstrează aceeași prepoziție ‘*al* în Isaia 1:1 și 2:1, LXX debutează viziunea din 1:1 drept *împotriva* (*kata*) lui Iuda și a Ierusalimului, iar cea din 2:1 drept *privitoare* (*peri*) la Iuda și Ierusalim. Chiril este de opinie că Isaia 1 se referă în exclusivitate la Ierusalimul și Iuda cele istorice, în timp ce Isaia 2:1–4 privește doar Biserica. Chiril și Eusebiu au lămurit acest text ca unul împlinit prin constanța politică administrată Bisericii prin cucerirea romană (Lim 2012, 386).

Perioada medievală și Reforma Protestantă

Lim rezumă contribuțiile din această perioadă astfel: „Însușirea creativă a canonului combinat al VT și al NT de către interpreții creștini a reprezentat evenimentul cel mai important din istoria creștinismului primelor cinci secole” (Lim 2012, 386). Comentatorii medievali ai Scripturii continuă să folosească și să prelucreze modalități de interpretare din perioada patristică. Odată cu apariția Renașterii și a Reformei Protestante, aceste modele hermeneutice, deși nu au fost în întregime respinse, au fost cercetate cu atenție. Drept urmare, s-au propus noi instrumente de interpretare (Lim 2012, 386). Jean Calvin joacă un rol important în istoria interpretării, întrucât el integrează în lucrările sale perspective exegetice patristice, medievale, renescentiste și reformate (Lim 2012, 386).

Exegeza medievală nu ar trebui considerată uniformă pentru simplul fapt că s-a servit de lucrările Părinților Bisericii, care, de altfel, au folosit ei înșiși metode hermeneutice diferite. În mod cu totul interesant, Calvin a preferat, din tradiția medievală, interpretarea literală specifică lui Toma din Aquino și lui Nicolae de Lyra. În accepțiunea Aquinatului, sensul literal trebuia determinat prin obiectivele autorului divin, dar și prin obiectivele și caracteristicile stilistice ale autorului uman. Lyra a conceput ideea sensului literal dublu, ceea ce a însemnat că, pentru prima oară în literatură, maniera în care NT citea un pasaj din VT a fost considerată drept *literală*. Lim afirmă că Jean Calvin a preluat tradiția interpretativă care nu vedea în opoziție tradiția teologică cu cea istorică. Calvin era conștient de faptul că Scripturile au fost compuse de scriitori umani și, prin urmare, s-a folosit de metode umane pentru a degaja sensul literal al textului, respingând în același timp teoria dictării pentru inspirația Scripturilor (Lim 2012, 386). „Deși el vorbea despre dictarea Scripturilor de Duhul Sfânt, Calvin respingea teoria dictării în ce privește inspirarea lor și recunoștea munca de compunere și editare a cărților biblice” (Lim 2012, 386).²

² Pentru a fi mai exacti, deși Lim este convins că Jean Calvin respingea teoria dictării în materie de inspirație, lucrurile nu stau tocmai așa. Nu se poate găsi în lucrările lui Calvin o afirmație care să demonstreze acest lucru. Realitatea este ceva mai nuanțată.